

İNGİLİZ YÜKSEK KOMİSERİ SİR HORACE RUMBOLD'UN TÜRK ULUSAL AKIMI'NA KARŞI TUTUMU

(1920-1923)

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

İsviçre'deki İngiliz orta-elçisi Sir Horace Rumbold, 17 Kasım 1920'de Amiral Sir John de Robeck'in yerine İstanbul'a Yüksek Komiser olarak atanırken,¹ Merkez Güçleri'nin üyesi Osmanlı İmparatorluğu, felâket getirici Yüce Savaş'ta (I. Dünya Savaşı) İttihat (Antant) Güçleri'nce yenilgiye uğratılmış ve 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması'nı imzalamak zorunda kalmıştı.

Bağlaşıklar (İttilâf Güçleri), Osmanlı İmparatorluğu'nu büsbütün ortadan kaldırarak topraklarını paylaşmak amacıyla, savaş sırasında kendi aralarında yapmış oldukları gizli antlaşmalardan yararlanarak,² çoğunluğu Türk ve öteki Müslüman halklardan oluşan birçok ülkeleri işgal etmiş,³ öteyandan, Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da İzmir ve bölgesini istilâsı, Mustafa Kemal (Atatürk)'ün önderliği altındaki Türk Ulusal Akımı'nın şahlanmasına yol açmıştı. Bu gelişmeler, Anadolu'da bir ihtilâl yönetimi kurulmasına neden oluşturmuş; bu yönetim, *Misak-ı Milli* (Ulusal And'ın)⁴ çerçevesi içinde ulusal kurtuluş için mücadeleye söz vermiş; yetki ve etkisi Osmanlı başkentinin surlarını aşmayan, ama yine de Bağlaşıklar'ca Türkiye'nin "yasal yönetimi" olarak tanınan İstanbul'daki hükümete başkaldırmıştı.

Sir Horace Rumbold, İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarlarını öne götürmek ve savunmak kesin yönergeleriyle, 17 Kasım 1920'de İstanbul'a ulaşırken, oradaki yönetim, Ankara'daki ulusal yönetime danışmadan,⁵ 10 Ağustos'ta Sevr Antlaşması'nı imzalamaya zorlanmış; Yunan ordusu, Bağ-

¹ İngiliz Devlet Arşivi (*Public Record Office*), İngiltere Dışişleri Bakanlığının FO 371 (siyasal) sınıfındaki belgeleri: FO 371/5279/E 12674: Sir Horace Rumbold'un, 9.10.1920'de, Osmanlı İmparatorluğu'yla normal ilişkiler kuruluncaya dek Yüksek Komiser rütbesiyle İstanbul'a büyükelçi atandığına dair belgeler.

² S.R. Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK, Ankara, C. 1, 1973, s. 1-2.

³ Sonyel I, s. 17.

⁴ Sonyel I, s. 61, 70, 96 ve 98.

⁵ Sonyel II, Ankara 1986, s. 74 vd.

laşık Yüksek Konseyi'nin onayıyla, bu antlaşmayı Türk Ulusalcılarına silâh gücüyle kabul ettirmek için, 22 Haziran'la 16 Temmuz 1920 tarihleri arasında Kemalist güçlerine karşı harekâta girişmiş, ama başarı sağlayamamıştı.

Sevr Antlaşması, İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Yunanistan Başbakanı Elefherios Venizelos, Ermeni önderlerinden Bogos Nubar ve Avedis Aharonyan ve İstanbul'da kimi İngiliz yetkilileriyle düzen çeviren birkaç Kürt önderi dışında kimseyi tatmin etmemişti. Fransızlarla İtalyanlar da bu antlaşmadan memnun değillerdi.⁶ Dolayısıyla, ona karşı ve onun değiştirilmesi için her yandan sesler yükseliyordu. İşte bu gürültü içinde, Rumbold, Osmanlı başkentindeki yeni görevine başlıyor ve İstanbul'daki Bağlaşık çevrelerinde egemen olan genel izlenimin, durumun, antlaşmada birçok değişiklikler yapılmasından kaçınılamayacak bir kerteğe geldiği noktasında birleştiğini, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a ivedilikle bildiriyordu.⁷

Curzon'a 27 Kasım'da gönderdiği telyazısında, Eylül'de başlayan harekâta Türk Ulusal Güçlerinin Ermenistan'ı yenilgiye uğratmış olmasının, Antlaşmada en azından kısmen değişiklik yapılmasını gerektirdiğini; Yunanlılar İzmir bölgesinde yenilgiye uğratılırsa, Antlaşmada esaslı değişiklikler yapılmasından kaçınılamayacağını ekliyor, şöyle diyordu:

"Antlaşma'nın tadilinden kaçınılamazsa, kanaatımca, Bağlaşıkların amaçları şunlar olmalıdır: 1. Anadolu'nun yatıştırılmasını hızlandırmak; 2. Doğu'nun ve özellikle Türk Ulusalcılarının gözünde Bağlaşıkların, durumdan en az zararlı sıyrılmaya yardımcı olmak; ve 3. gayri-Müslim azınlıkların gelecekteki gönencini sağlayacak bir çözüm bulmak... Bu arada, Türk yönetimi üzerindeki deneti, olağan olduğu kadar sürdürmeliyiz. Ulusalcıların (Kemalistlerin) hoşlanacağı bir antlaşma yapma görüşünün ne kadar tiksindirici duygular yarattığını anlıyorum".⁸

⁶ Sonyel II, s. 94 vd.

⁷ Sonyel II, s. 48 vd.

⁸ FO 371/5058/E 14960: Rumbold'dan Curzon'a telyazısı no. 1253, İstanbul, 27.11.1920; ayr. bkz. *Documents on British Foreign Policy* (İngiltere'nin Dışişleriyle İlgili Belgeler), I/XIII, s. 193-4.

Bu sıralarda, General Wrangel komutasındaki Beyaz Rus güçlerinin ve Ermenistan'daki Daşnakçı güçlerin yenilgiye uğratarak Sevr Antlaşması'nın 4. maddesinin etkisiz bırakılması ve Türk Ulusal Güçleriyle Bolşevik Güçlerinin Kafkaslar'da bağlantı kurması, Bağlaşıkları bunalımlı bir durumla karşı karşıya bırakıyordu. Yine bu sıralarda, Sadrazam Damat Ferit'in İstanbul'daki siyasi partilerle Yüksek Komiserlerin sempati ve desteğini yitirerek, bir kez daha erke geçmemek üzere, görevinden çekilmesi ve Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un, Kasım ayında yapılan genel seçimde Konstantincilerce yenilgiye uğratılması, durumu bir kat daha karıştıyordu.⁹

Sir Horace Rumbold, Türklere, özellikle Kemalistlere karşı nefret ve tiksinti duyuyor; ancak "eski tip" Osmanlı Türklerine, özellikle, Padişah Vahdettin gibi İngilizlere yaltaklananlara karşı biraz tolerans gösteriyordu. İngiliz Yüksek Komiseri, çevirmenlik (tercümanlık) görevi de yapan siyasi yetkililerinden Andrew Ryan'la birlikte, 6 Aralık 1920'de Padişah tarafından huzura kabul edilirken, Padişah, kendi yetkililerini uzaklaştırarak Andrew Ryan'ın çevirmenlik yapmasını yeğ tutuyor; ilkin asabiyetle davranıyor, ama sonra rahatça ve coşkuyla konuşmaya başlıyordu.

Padişahın, geçmişte, İngiltere'nin sertliği ve büsbütün İngiltere'ye dayanan Kâmil Paşa gibi bir Türk devlet adamını desteklememesi yüzünden, Türkiye'nin Almanya'nın kucağını yitildiğini ve bunun Türkiye'ye felâket getirdiğini belirtmesi üzerine, Rumbold, Türkleri, Almanya'dan yana dönmekle suçluyordu. Bundan sonra Padişah, İngiltere'nin dostluğunun gerekli olduğuna değiniyor; ondan öğüt diliyor; Rumbold ise, Sevr Antlaşması onaylandıktan sonra Padişaha öğüt vermeye söz veriyordu. İngiliz Yüksek Komiseri, Lord Curzon'a 12 Aralık'ta gönderdiği yazıda, "Padişah, zayıf ama iyi niyetli ve oldukça kaygılı bir adam olarak görünüyor" diyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, şu yorumda bulunuyordu:

"Padişah, öğüt ve destek için kime döneceğini pek bilmiyor. Bizden yardım sağlamayı gerçekten dilediği kuşku götürmez ve bu da, barış sağlanır sağlanmaz, bizi iyi bir duruma koyabilir".¹⁰

⁹ Sonyel II, s. 99 vd.

¹⁰ FO 371/5058/E 15871: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 1632/M. 3709, İstanbul, 12.12.1920.

Vahdettin'le yapmış olduğu ilk görüşmeden sonra Rumbold'un Padişah yandaşı olduğuna inanılır. Onun daha sonraki yazıları da bunu kanıtlamaktadır. İngiliz Yüksek Komiseri, 1920 yılı Aralık ayının sonlarına doğru, İstanbul'daki kimi militan Kürt önderleriyle ilgilenmeye; onlarla düzen çevirmeye başlıyordu. 29 Aralık'ta Curzon'a gönderdiği yazıya, Andrew Ryan'ın, "Bolşevik tehdidine karşı koymak için İstanbul'daki kimi Kürtlerin yapmış olduğu öneriler" konulu bir andığını ilâştiriyor, şöyle diyor:

"(Kemalistlerin) eylemlerine karşı koymak için Kürt öğelerini kullanmak, Majeste Kırıl Yönetiminin politikasının bir bölümünü oluşturursa, İstanbul'un Kürt ileri gelenleri bunda bir rol oynayabilir..., ama oldukça parçalanmış bir durumdadırlar. Seyit Abdül Kadir ve belki Bedirhan ailesinin üyelerinin kimileri dışında, buradaki Kürt öğeleri, kendilerine güvenilemeyecek kadar Türk geleneklerinden epeyi esinlenmektedirler".

Andrew Ryan, kaleme aldığı andıçta, eski Osmanlı Deniz (Bahriye) Bakanı Hamdi Paşa'nın, Bolşeviklerin Mezopotamya'ya (Irak'a) inmelerini önlemek için Kürtlerin bir barikat olarak kullanılmalari konusunu kendisiyle görüşüğünü kaydediyor, şöyle diyor:

"Bu, yeni bir öneri değildir. Burada en etkili tek Kürt olan Seyit Abdül Kadir Bolşevik tehdidinden sık sık söz etmiştir. Birkaç ay önce, Abdül Kadir, Kemalistleri ortadan kaldırmak ve Bolşevik ilerlemesine engel olmak için Kürtlerin kullanılabilceği öğretisini (doktrinini) öne sürüyordu. Bu teoriyi kabullenen Ferit Paşa, Kemalistleri ezmek için Kürdistan'da Kemalistlere karşı bir akım başlatmıştı".¹¹

Rumbold, Lord Curzon'a üç gün sonra gönderdiği telyazısında, İstanbul'daki Kürt önderlerinin, "Kürdistan'da, İngilizlerin koruyuculuğu altında bir akım başlatmak için" kendilerine izin verilmesini iki yıldan beri dileyip durduklarını; bunu yapabilmek için yerel aşiret önderleri üzerinde yeterince etkileri bulunduğunu; son günlerde Rumbold'la görüşen Kürt Hamdi Paşa'nın, "herhangi bir Bolşevik saldırganlığına karşı, aşiretleri bir-

¹¹ FO 371/6346/E 342: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 1701/M/1743/5, İstanbul, 29.12.1920.

leştirerek ayaklandırmak için”, Abdül Kadir ve ötekilerin Musul’a gitmelerine izin verilmesini dilediğini bildiriyor; şunları ekliyordu: “... Yerel ögeler, arada sırada gelerek, Bolşevizm’e ve Kemalizm’e karşı koymak için Kürtlerin kullanılmasını öneriyorlar”.¹² Ancak, o sırada İngilizler, Kürtlerin sessizce oturmalarını sağlamak ve onları son koz olarak kullanmak politikası gödüyorlardı.

Bu sırada, Türk Ulusalçılarının gittikçe artan gücü, İngiliz yönetimini kaygılandırıyor. Rumbold, Curzon’a 20 Ocak 1921’de gönderdiği telyazısında, Mustafa Kemal’i bir “eşkiya reisi” saymanın bundan böyle gereksiz olduğunu; Ankara yönetiminin, yabancı işgali altında olan bölgeler dışında, tüm Anadolu’yu “pençesine geçirmiş olduğunu”; “tüm devlet görevlerini, Türkiye’deki yetenek ölçülerine göre yürüttüğünü; daima koyun gibi olan halkın çoğunluğunun o yönetimin yetkisini ses çıkarmadan kabul ettiğini ve Müslüman ögelerin çoğunluğunun Türkiye’nin ve kişisel olarak Türklerin en iyi çıkarlarını temsil etmesi dolayısıyla o yönetimi desteklediğini; Kemalist aleyhtarlarının yerel isyanlar kışkırtmak deneylerini ivediyle ve esaslı biçimde bastırarak kadar güçlü olduğunu” bildiriyor; şöyle diyor:

“Kemal’in, para yokluğu yüzünden, yakın bir gelecekte çökmesini beklemek hiç de akıllılık olmayacaktır. Merkezi hükümette çalışan yetkililere oranla, (Ankara) yönetiminde çalışan yetkililer, mali bakımdan daha iyi bir durumdadırlar”.

İngiliz Yüksek Komiseri, Türkiye’deki durumun bir çıkmaza girdiğine inanıyordu. Kendi görüşünce, Sevr Antlaşması geleceğin esasını oluşturacaksa, Bağlaşıklar birleşmeli ve geniş kapsamlı yeni bir savaşı göze almalıydılar. Antlaşma tadil edilecekse, tek çıkar yol olarak, Bağlaşıkların o sırada Yunanlılara karşı olan hoşnutsuzluklarını özür olarak kullanmaları ve yeni bir ülke anlaşması yapmaları gerekecekti. Rumbold’a göre, bu yeni antlaşmayı hazırlarken, Türkiye üzerindeki denetlere daha çekici bir görünüm verilmeli, ama bu denetlerin etkileri konusunda pek az ödün verilmeli; İstanbul’dan başlamak üzere, yeni bir durum yaratılmalı; Padişah, bu yeni durumun temel taşı oluşturmalı; ve yönetimi sağlam mali temeller üzerine oturtması için ona kesin ve içten yardımda bulunulmalıydı. Rumbold ayrıca şu uyarıda bulunuyordu.

¹² FO 371/6346/E 43: Rumbold’dan Curzon’a kapalı telyazısı no. 1, İstanbul, 1.1.1921.

“(Mustafa) Kemal’in yönetimini tanımaya zorlanmaktan kaçınmak için bu denli bir program uygulanmasını öneriyorum; esasen, muzaffer Bağlaşıkların, barış dileyicileri olarak o yönetime başvurmaları kesinlikle istenmiyor”.¹³

Londra Konferansı’ndan¹⁴ ve bunu Anadolu’da izleyen Yunan saldırısından¹⁵ sonra, 1921 yılı Nisan ayının ortalarına doğru, Rumbold, Anadolu ve İstanbul’daki Ulusalçıların arasından daha ılımlı bir grubun çıkması ve tüm akıma egemen olacak kadar yeterince etkili olması ümidini yansıtmaya başlıyordu; ama Yunan saldırısının başarısızlığa uğraması, bu ümidinin gerçekleşmesine engel oluyordu. 13 Nisan’da Curzon’a gönderdiği yazıda şöyle der:

“İzzet Paşa ve Bekir Sami Bey gibi adamları kıyasen ılımlı saymak doğruysa, onların, kendileri gibi aynı görüşlere sahip öteki kişilerle birlikte, yeni bir akımın nüvesini oluşturmalarına yardım etmek olanaklı olabilir. Bu denli bir akım, birleşik bir Türkiye, Padişaha veya, hiç olmazsa Taht’a bağlılık ve Bağlaşıklarla yapılacak olan yeni görüşmelerde, karşılıklı ödün verilmesi için çalışacaktır”.¹⁶

Ama Rumbold’un ümitleri, çok geçmeden suya düşüyordu, çünkü Bekir Sami Londra’dan Ankara’ya dönünce, Ankara’nın çizmiş olduğu programı, Avrupa’da iken, uygun biçimde açıklamamak ve öne sürmemek özürüyle, görevinden çekilmeye Mustafa Kemal’ce inandırılıyordu. Rumbold’un, “hiç de istenmeyen bir kişi” olarak nitelendirdiği Ahmet Muhtar’ın, Bekir Sami’nin yerine atandığını, ama basına bakılacak olursa, onun yerine geçici bir süre için Ulusal Savunma Komiseri (Bakanı) General Fevzi Paşa’nın atanacağını bildirildiğini kaydediyor;¹⁷ 17 Mayıs’ta Lord Curzon’a gönderdiği kapalı telyazısında, “Ankara’da aşırı eğilimlilerin erke geçtiği ve onlardan rahatsızlık beklememiz gerektiği oldukça belirgindir” diyordu.¹⁸

¹³ FO 371/6464/E 1006: Rumbold’dan Curzon’a kapalı telyazısı no. 43, İstanbul 20.1.1921.

¹⁴ Sonyel II, s. 142 vd.

¹⁵ Sonyel II, s. 105 vd.

¹⁶ FO 371/6468/E 4615: Rumbold’dan Curzon’a yazı no. 371, İstanbul, 13.4.1921.

¹⁷ Gerçekte Bekir Sami’nin yerine Dışişleri Bakanı olarak Yusuf Kemal (Tengirşenk) atanmıştı. Sonyel II, s. 150.

¹⁸ FO 371/6470/E 5695: Rumbold’dan Curzon’a kapalı telyazısı no. 352A, İstanbul, 17.5.1921.

Rumbold, 25 Nisan'da Curzon'a gönderdiği yazıda, "tanınmış Çerkez önderi" Ahmet Anzavur'un, birkaç gün önce, Karabiga İlçesi'nde çetelerce pusuya düşürülerek öldürüldüğünü bildiriyor, şunları ekliyordu:

"Ahmet Anzavur'un, Ulusal Akım'a karşı yapılan mücadelede oynamış olduğu rolü, sayın Lord, daha önce gönderilen çeşitli raporlardan öğrenmişsinizdir. Onun akımı çoktan çökmüş ve bizzat kendisi önemini yitirmişti; ama onun ölümü kayda değer, çünkü Kemalistlere karşı Çerkezleri, büyük ölçüde doğal yeteneğe sahip olan bir önderden yoksun bırakmıştır... Anzavur'un örgütlemiş olduğu akımın yıkılmasından ve Ferit Paşa yönetiminin geçen Ekim ayında erkten düşürülmesiyle hükümetin değişmesinden sonra, onlar (Çerkezler), bir kerteye dek Yunanlılarla işbirliği yapmışlardır, ama dönem, serkeş ve bölünmüş bir unsurdurlar".¹⁹

Bu arada, Yunanlıların İstanbul'daki diplomatik temsilcisi Votsis'le düzen çeviren Rumbold'u oldukça ilgilendiren bir gelişme kaydediliyordu:²⁰ Yunanlılar, Kemalistlerin Doğu hudutlarında onlara karşı olay çıkarmak için Kürtleri kışkırtma olanaklarını araştırıyorlardı. Rumbold, bu konuyla ilgili olarak Lord Curzon'a 11 Mayıs 1921'de gönderdiği gizli yazıda, şöyle diyordu:

"Kemalistlerin kudretini silâh gücüyle kırmak amacıyla öne sürülen her projede, Kürdistan'ı onlara karşı ayaklandırmakla ilgili belirsiz plânlar yer almış ve Kürt ulusal ideallerinden esinlenen az sayıda kimi Kürtler, bu denli bir plânın uygulanmasını daima öne sürmüşlerdir".²¹

Aynı zamanda, Rumbold, "Anadolu'da büsbütün bir Yunan zaferinin, büsbütün bir Kemalist zaferine oranla daha az felâketli olacağına" inanıyordu.²²

Lord Curzon'a iki hafta sonra gönderdiği gizli yazıda, Bedirhan ailesinin başı Emin Ali'nin, Kürt akımının daha faal kışkırtıcılarından biri olan

¹⁹ FO 371/6574/E 5226: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 416, İstanbul, 25.4.1921.

²⁰ FO 371/6475/E 10961 ve E 10966: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı no. 892, İstanbul, 27.9.1921 ve gizli yazı no. 898, 28.9.1921.

²¹ FO 371/6346/E 5713: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 476, İstanbul, 11.5.1921.

²² FO 371/6513/E 5926: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 493, İstanbul, 18.5.1921.

oğlu Celâdet'le birlikte, 25 Mayıs'ta, İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Andrew Ryan'ı görmeye gittiğini; Emin Ali'nin, dostlarıyla birlikte, İstanbul'daki Yunan temsilcisiyle ilişki kurduğunu ve onun, Kemalistlere karşı, hem Yunanistan'ın ve hem de Kürt "ulusalcılarının" çıkarlarına yararlı olacak bir Kürt akımı başlatılması yolundaki önerilerini olumlu karşıladığını, ama İngiliz yönetiminin de onayı alınmadan bu konuda hiçbir şey yapılamayacağını bildirdiğini kaydediyordu. Ryan, Doğu Anadolu'da bir isyan çıkarılması için cesaret verilemeyeceğini Kürt önderlerine anlatıyor; Rumbold ise, Lord Curzon'u, bu önerileri gözönünde tutmaya çağırıyor ve şöyle diyor:

"Bir Kürt akımı, dokunulması oldukça güç bir alet olacaktır, ama, Ankara'nın aşırı eğilimlileri, Büyük Britanya ile Fransa'yı kesin bir çatışmaya sürüklerse, Kürt soyunun Kemalist aleyhtarlarından yararlanmak olanaklıdır".²³

Bu sırada Rumbold, Padişahın yetkisini desteklemek gibi çok beğendiği bir konuya değinmekten zevk alıyor; 4 Mayıs'ta Curzon'a şu kapalı telyazısını gönderiyordu:

"(Yunan ordusu Batı Anadolu'da (İnönü'de) yenilgiye uğradıktan sonra) ... Ankara'daki aşırı eğilimlilerin zaferi yüzünden, Bağlaşıklar, Kemalistlerle görüşmeye zorlanırsa, Padişahın ve tek yasal yönetimin yetkisini destekler gibi görünebilmemiz kendi çıkarlarımız yararına olacaktır. Bu olası pek olanaklıdır. İstanbul'la Ankara yönetimleri arasındaki ayrılığı sürdürmeli; bu yönetimler birleşirse, Ankara yönetiminin ortadan kalkarak, merkezi hükümetin, Padişahın önderliği altında sürüp gittiği görünümünü vermeli; İstanbul ve işgalimiz altındaki ilçeyi, Yunanlılarla Kemalistler arasında düşmanlığın sürdüğü bölgenin dışında tutmalıyız. Yunanlıların, bizimle Kemalistler arasında üslenmiş bulunduğu ve onların uğrayacağı herhangi bir felâketin, Ankara'nın önderleriyle uğraşmada kendi güçlüklerimizi artıracığı gerçeğini gözden uzak tutmuyorum".²⁴

²³ FO 371/6346/E 6215: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı no. 521, İstanbul, 25.5.1921.

²⁴ FO 371/6511/E 5263: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 325, İstanbul, 4.5.1921.

Rumbold'un Padişahcılığı bir efsane biçimine gelmişti. 25 Mayıs'ta Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, yıllık iznine gitmeden önce Padişah tarafından özel surette huzura kabul edildiğini; ve meslektaşlarından ayrı olarak Vahdettin'le görüşmek fırsatından yararlanarak, ona, "Majeste Kral Yönetiminin, Padişahı, saygıya lâyık ve Türkiye'de yasal yetkinin son kaynağı bir kişi olarak nitelendirdiğini" açıklamayı diliyordu.²⁵

1921 yılı Temmuz ayında, Yunanlıların Anadolu'da kazanmış olduğu ilk askeri başarıları izleyen dönemde,²⁶ Ağustos başlarında İstanbul'a dönen Rumbold, İngiliz Kralının Vahdettin'e göndermiş olduğu bir mesajı Padişaha iletliyordu. İngiliz Kralı, bu mesajında, Padişahın, yakında, komşularıyla barış içinde olacak birleşik bir Türkiye'yi yönetmesi ümidini dile getiriyordu.²⁷ Ama çok geçmeden Yunanlılar Sakarya Savaşı'nda yenilgiye uğratılıyordu. Bu sırada, Kemalistlerin, Yunan yandaşı İngiltere'ye karşı olan düşmanlık duyguları artmaya başlıyor; Rumbold, 16 Eylül'de Lord Curzon'a gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

"Şimdilik, biri denetimimizde olan, öteki olmayan, iki Türkiye vardır. İstanbul yönetimini bırakışmayı uygulamaya zorlayabiliriz; ama anladığım kadarınca, merkezde güç kullanmaya hazır değilsek - ki söz konusu olamaz - Ankara'daki Ulusalci yönetime bırakışmayı kabul ettiremeyiz. Şimdilik, Ulusalçılar üzerinde kullanabileceğimiz tek güç, onların limanlarını abluka etmektir. Ulusalçılara büyük engeller çıkaracak olan bu önlemin etkin olacağına kuşku yoktur... Ulusalci yönetim, askeri ve mali güçlükleri yüzünden, İngiliz yönetimiyle uzlaşmanın yararlı olacağı sonucuna varmazsa, ancak güç kullanarak yola getirilebilir".²⁸

Buna karşın, Curzon'a 6 Aralık'ta gönderdiği özel yazıda, 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşmasına²⁹ yol açan Fransız-Kemalist ilişkileri gibi, İngilizlerin de Türk Ulusalçılarına yanaşmasını öneremeyeceğini bildiriyor, şöyle diyordu:

²⁵ FO 371/6470/E 6213: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 518, İstanbul, 25.5.1921.

²⁶ Sonyel II, s. 163 vd.

²⁷ FO 371/6526/E 9286: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 742, İstanbul, 9.8.1921.

²⁸ FO 371/6530/E 10697: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 855 (7508/4070), İstanbul, 16.9.1921.

²⁹ Sonyel II, s. 198 vd.

“Ankara’yı aynı hizaya getirmeden bir uzlaşmanın olanaklı olamayacağını ve Bağlaşıkların hiçbirinin Kemalistlere karşı savaşmayacağı veya savaşamayacağına göre, uzlaşmanın, Kemalistlerin lehinde olacağını çoktan anlamış bulunuyorum. Bu durumdan yalnız Yunanistan zarar görecektir, pek önemli olmayabilir. Bu devlet, savaş durumu olmadan, Anadolu’daki geniş ülkeleri koruma yeteneğinden yoksundur. Ama, kendi çıkarlarımızı da gözönünde tutmak zorundayız; Musul ilindeki Kürtlere ve Hıristiyanlara karşı olan tinsel (manevi) sorumluluklarımız dışında daha başka yükümlülüklerimiz de vardır. Sonuçta Türkiye’ye bırakılacak olan tüm ülkedeki uyruk halklara karşı olan ve saygınlık sorunu oluşturmuş sorumluluklarımızı yerine getirmek için, az da olsa, elimizden geleni yapmamız gerektiği kanısındayım”.

İngiliz çıkarlarına gelince, Rumbold, bu çıkarları şu dört noktada topluyordu:

1. Türkiye, Pan-İslâmcı propagandanın merkezi olmamalı ve böylece, bize bağlı olan Mısır ve Arabistan gibi ülkelerde sürekli olarak olay kışkırtmamalıdır;
2. Türkiye, bize Mezopotamya (Irak)’da kolayca saldıramamalıdır;
3. Boğazlar açık kalmalıdır;
4. Türkiye, kendi uyruklarımızın orada yaşayabileceği ve iş yapabileceği, dayanılabilir bir ülke olmalıdır”.

Yazısını sürdüren Rumbold, “büyük değeri olan” Padişaha karşı destek beyan ediyor; onun etkisinin, o sırada büsbütün askıda bulunduğunu, ama Sultanlık katının, “halk kitleleri üzerindeki etkisini süresiz olarak yitiremeyecek kadar oldukça saygıdeğer bir kuruluş olduğunu”; onun etkisi yenilirse, Padişahın İngiltere için “yararlı bir kaynak olabileceğini” vurguluyordu.

Rumbold, İngiltere’nin Mustafa Kemal’le ilişki kurması “teorisini” desteklemiyor; şöyle diyordu:

“Bu teorinin Dışişleri Bakanlığında egemen olmadığını biliyorum; ama öteki daireleri ve danışmanlarını gittikçe etkiler gi-

bi görünüyor. Kişisel olarak ben, buradaki gelecekte çok ümitli değilim. Belki Kemalistlere teslim olmak zorunda kalırız. Belki Bolşevikler, Enver'i, kendi naipleri olarak Ankara'da erke getirebilirler. Şimdilik, sizin de önerdiğiniz gibi, Yunanlılarla Türkler arasında arabuluculuk yapmayı sürdürmeli; İstanbul'la Ankara'yı birbirine yanaştırmalı; bugüne dek olup bitenleri bir düzene koymalı ve her iki Türk hükümetleriyle tüm Bağlaşıkların katılacağı genel bir uzlaşma sağlamalıyız".³⁰

Buna karşın, Rumbold, "Ankara'daki yöneticilerin" kendi *Misak-ı Milli* lerindeki koşullardan çok daha az olan koşulları kabullenmelerini ümit etmiyordu. Ona bakılacak olursa, Kemalistler, yalnız İzmir'le Trakya'yı kendi egemenliklerine katmaya çalışmakla kalmıyor, aynı zamanda, azınlıklar için "gerçek güvencelere", Kapitülâsyonlara, mali veya başka sahalarda her tür denetime karşı çıkıyor; Türklerin, kendi işlerini yine kendilerinin yürütmesinin önemini vurguluyor ve yabancı devletlerin baskılarına boyun eğmeye karşı çıkıyorlardı.

Rumbold, Curzon'a 15 Ocak 1922'de gönderdiği kapalı telyazısında, Bağlaşıklar, Sevr Antlaşması'ndan çok daha iyi olan, ama *Misak-ı Milli* koşullarını büsbütün kapsamayan bir uzlaşma önerisinde bulunurlarsa, Mustafa Kemal'in bunu reddedeceğine inandığını bildiriyor; şunları ekliyordu:

"Öyleyse bu uzlaşmayı, şu koşulla, Padişaha önermek olanaklı olabilir: Padişah, Bağlaşıkların tinsel desteğiyle, bu uzlaşmayı desteklemeleri ve şovenizmi ortadan kaldırmaları için ülkeye (Türk halkına) başvurmalıdır".

Rumbold'un bir manyak gibi sürdürdüğü Padişah yandaşlığı ve Kemal fobisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin bu kez gözünden kaçmıyor; bu yetkililerden D. G. Osborne, 17 Ocak'ta belgeye şu derkenarı kaydediyordu:

"... Burada, Sir H. Rumbold, Ankara'da çözülme belirtilerinden söz ederken, Padişahın, '*passer en activite*', Ulusalcılara karşı davranmak zamanının geldiğine inanması önemlidir. Padişahın antlaşmayı onaylayarak Anadolu'ya başvurması bu-

³⁰ FO 371/6480/E 13810: Rumbold'dan Curzon'a özel yazı, İstanbul, 6.12.1921.

rada yine öneriliyor. Ama bu başvuru başarısızlığa uğrarsa, antlaşmayı, İstanbul bölgesi dışında uygulamak için aracımız yoktur; sonra, Ulusalçı Ordu, hem Yunanlılar ve hem de bizim için halâ bir tehlike oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bugünkü durumda, yalnız Padişahla barış yapmak kumarını oynayamayız; bilâkis, Kemal'le bir uzlaşmaya varmalıyız. Ama durum değişebilir".³¹

Burada, şu ilginç gelişmeye değinmekte yarar vardır: Rumbold, 13 Ocak 1922'de Padişah'tan geldiği söylenen bir mesaj alıyordu. Bu mesajda, Padişahın, "harekete geçmek zamanının geldiğine" inandığı; Rumbold'la görüşmek istediği; amacının, İngiltere'nin tinsel desteğini sağlayarak, kendi yetkisini Ankara'ya kabul ettirmek olduğu öne sürülüyordu. Mesajı getiren, Padişahın yeğeni Prens Sami'ydi. Rumbold'a göre, Prens Sami, "üvey babası Ferit Paşa'dan daha az dengeliydi ve Ferit'i erke getirmek düşü gören politikacılarla işbirliği yapıyordu".³²

Bu sıralarda Rumbold'un Türk düşmanlığı doruk noktasına ulaşmış bulunuyordu. 20 Aralık 1921'de Carton de Wiart adlı bir tanıdığına gönderdiği yazıda, "Türkler, oldukça sınırlendirici kişilerdir; onların siyasi içgüdüleri, Polonyalılarınkinden de azdır",³³ diyordu. Rumbold'un bu kötüleyici tutumu, Kahire'den tanıdığı Findlay'a 13 Ekim 1922'de gönderdiği yazıda şöyle yansıtılıyordu: "Anlayışsız şövenizmle esinlenen Kemalist Türk, tüm yabancılardan nefret eder ve kendi ülkesini hiçbir yabancı müdahalesi olmadan bizzat kendisinin yönetebileceğini sanır".³⁴

19 Ocak 1922'de kendisini görmeye giden İstanbul'daki Kemalist temsilcisi Hamit Bey'e, Anadolu'daki Türk-Yunan çatışmasının bir çıkma-za girdiğini; bunun yalnız tek bir çözümü olduğunu: her iki yanın özveride bulunması gerektiğini ve yanların hiçbirinin, kendi dileklerinin tümünü sağlamayı ümit edemeyeceğini söylüyordu. Hamit Bey, Türklerin, olanaklı olan tüm özverileri yapmış oldukları karşılığını verince, Rumbold, bu

³¹ FO 371/7853/E 589: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 27, İstanbul, 15.1.1922.

³² FO 371/7853/E 676: Rumbold'dan Curzon'a özel ve gizli, kapalı telyazısı, İstanbul, 15.1.1922.

³³ Martin Gilbert: *Sir Horace Rumbold: portrait of a Diplomat*, (Sir Horace Rumbold: bir diplomatın portresi), Londra 1973, s. 246.

³⁴ Gilbert, s. 276.

“sözde özverilerin” Yüce Savaş’ın (I. Dünya Savaşı) sonucu olduğunu ve Türkiye’nin bu savaşta yenilgiye uğratıldığını hatırlatıyor; Türkler, *Misak-ı Milli*’nin aynen kabulünde direnirse, barışı sağlamanın güç olacağını anlatmaya çalışıyor; Türklerin, *Misak-ı Milli* koşullarının tümünü sağlayana dek çarpışmayı sürdürmeye hazır olup olmadıklarını ve ordularının, Yunan ordularını Anadolu’dan çıkarma gücüne sahip olup olmadığını soruyordu. Rumbold’a bakılacak olursa, savaşın yeniden başlaması olasılığından kederli görünen Hamit Bey, Ulusalçı Ordunun Yunanlıları Anadolu’dan çıkarabileceğine inandığını güya “yarım ağızla” bildiriyordu. Rumbold, savaş ilkbaharda yeniden başlasa ve yaz boyunca sürse dahi, Yakın Doğu sorununun çözümlenemeyeceğini; bu çarpışmaların tek sonucu olarak, savaşın iki yanın büsbütün perişan olacağını vurguluyor; ancak, öne sürmüş olduğu görüşlerin resmi olmadığını, kendi kişisel görüşleri olduğunu açıklıyordu.³⁵

1922 yılı Şubat ayında, Ankara yönetiminin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, Türk savını tanıtmak amacıyla Avrupa’ya gitmek üzere İstanbul’dan geçerken, Rumbold ondan şöyle söz ediyordu: “Yaklaşık olarak elli yaşlarında, kısa boylu bir adamdır. Büyük dikkatle giyinmişti. Sağ elinden sakattır. İyi Fransızca konuşur. Görüşme boyunca oldukça sakin bir tavır takınmış, ılımlı olarak söz etmiştir; oysaki Yüksek Komiserlere göndermiş olduğu yazılar buna büsbütün karşıttır”. Rumbold, Yusuf Kemal’le görüştüğünden sonra, onun, *Misak-ı Milli*’nin tüm koşullarının sağlanmasına engel olan güçlükleri anlamaya başladığı izlenimine sahip oluyor; 18 Şubat’ta Lord Curzon’a gönderdiği yazıda şöyle diyordu: “(Yusuf Kemal) Ankara’dan uzaklaşarak Bağlaşıkların yönetimleriyle ilişki kurunca, onun, bu güçlükleri daha çok anlayacağını sanıyorum”.³⁶

İngiliz Yüksek Komiseri, 7 Mart’ta Lord Curzon’a önemli altı belgenin foto-kopisinin İngilizce çevirilerini gönderiyordu. Bu belgeler, bir gün önce, Padişahın bir yaveri tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği baş tercümanı vekiline gönderilmişti. Anlaşılan, bu belgeler, son günlerde İstanbul’dan Paris’e hareket eden Yusuf Kemal kurulunun sekreteri Kemal Bey’in bagajından alınarak foto-kopileri çekilmiş ve belgelerin orijinaleri yine bagaja yerleştirilmişti. Belgeler, Kemal Bey’in kaldığı kayın pederinin evinden, onun iki gün süren yokluğu sırasında ele geçirilmişti. Rumbold,

³⁵ FO 371/7854/E 1100: Rumbold’dan Curzon’a yazı no. 83, İstanbul, 21.1.1922.

³⁶ FO 371/7856/E 2225: Rumbold’dan Curzon’a yazı no. 185, İstanbul, 18.2.1922.

bu konuda şu yorumu yapıyordu: “Bu belgelerin mevsuk olup olmadığı konusunda size güvence veremem; ama bana mevsuk olarak görünüyorlar”.³⁷

Bir hafta kadar sonra, Rumbold, Sadrazam Tevfik Paşa'yla görüşürken, Mustafa Kemal'in, geçmişe oranla o sırada Sovyet yönetiminin desteğine daha çok dayandığını söyleyince, Tevfik Paşa, şu Türk Atasözüne değiniyordu: “Denize düşen yılanı sarılır”; ama Rumbold bunu “Boğulmak üzere olan bir adam bir yılanı asılır” biçiminde yansıtıyor; yılanın Mustafa Kemal'i muhtemelen ısıracağını söylüyor; Sadrazam ise, Bolşevik öğretilerine hiçbir zaman tahammül edemediği, ve Ulusalçıların, Bolşeviklerin kucağına büsbütün düşmesinden daima kaygılandığı yanıtını veriyordu.³⁸

1922 yılı ilkbaharının başlarında, Bağlaşıklar, Anadolu'da savaşıyan yanlar arasında arabuluculuk yapmak kararını alarak, Mart ayında onlara bir bırakışma önerince,³⁹ 1 Nisan'da Sadrazam Tevfik Paşa'yı görmeye giden Rumbold, ona, İstanbul yönetiminin, Bağlaşık devletlerin Dışişleri Bakanlarınca önerilen uzlaşmayı nasıl bulduğunu soruyordu. Sadrazam, buna verdiği yanıtta, barışın yeniden kurulması yolunda büyük bir adım atılmış olmakla birlikte, Edirne'nin Yunanlılara bırakılması kararının, önerilen uzlaşmanın değerini Türklerin gözünde ciddi biçimde zedelediğini söylüyordu. Bunun üzerine, Rumbold, Bağlaşık devletlerin, söz konusu önerileri yaparken en son raddeye ulaştıklarını; bunların oybirliğiyle yapıldığını ve bir tüm olarak ele alınmaları gerektiğini vurguluyor; Bağlaşıkların Yunanlılara hiçbir şey bırakmayarak herşeyi Türklere veremeyeceklerini; Anadolu'daki savaşın bir çıkmaza girdiğini ve bunun da ancak makul bir uzlaşmayla çözümlenebileceğini; Ulusalçı Ordunun Yunanlıları Anadolu'dan çıkaramayacağı gibi, Yunan ordusunun da Ulusalçı Güçlere karşı kesin bir zafer kazanamayacağına inandığını açıklıyordu.⁴⁰

1922 yılı Mayıs ayı içinde, Rumbold, Mustafa Kemal'in, “geniş kapsamlı bir muhalefetle karşı karşıya olduğu ve Ordudaki birçok subaylar arasında sevilmediği” iddialarına kapılıyor, ama onun görünürde duruma halâ egemen olduğuna ve Ankara'daki politikacıların önemli bir

³⁷ FO 371/7857/E 2757: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı no. 232, İstanbul, 7.3.1922.

³⁸ FO 371/7856/E 3036: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 255, İstanbul, 13.3.1922.

³⁹ Sonyel II, s. 241 vd.

⁴⁰ FO 371/7860/E 3776: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı no. 326, İstanbul, 3.4.1922.

bölüğünün, *Misak-ı Milli*'nin koşulları konusunda zayıfladıklarını gösterecek herhangi bir belirti olmadığına inanıyor; bu görüşleri 1 Mayıs'ta Curzon'a duyururken şunları ekliyordu:

“Kemalistler, başlıca amaçlarını sağlamak gerekli olunca, aralarındaki ayrılıkları bir yana bırakmada, görünürde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeteneklerine varis çıkmışlardır. Bağlaşıklarca yapılan son barış önerilerine karşı gösterilen Türk tepkisini, Ankara'daki iç ayrılıkların erken vakitte yıkması ümidini beslemek boşunadır... Mustafa Kemal, bunalımlı dönemlerde kendi akımına çeki düzen vermede büyük bir yetenek sahibi olduğunu son üç yıldan beri göstermektedir. Bundan çıkarılacak kesin sonuç şöyle görünüyor: askeri harekât ciddi surette yeniden başlarsa, ne Yunanlılar ve ne de Türkler başarı sağlayabilecektir ve bu yaz yapılacak bir askeri harekâtın seyri, askeri denge üzerindeki etkisi bellisiz olmakla birlikte, geçen yılki harekât gibi bir sonuç getirmeyecektir”.⁴¹

Öteyandan, Kemalist örgütü var olduğu sürece, İstanbul yönetimi, geniş ölçüde özverilerde bulunmasını gerektirecek herhangi bir anlaşmayı imzalamaya cesaret edemeyecek kadar güçsüzdü. Rumbold'a göre, Ankara yönetimi, “büyük bir gerginlikle” karşı karşıya bulunmakla birlikte; Mustafa Kemal'in kişisel yetkisinin sarsılmış olmasına karşın ve Büyük Millet Meclisi'yle Ordu'daki muhalefetin görünürde yayılmış olmasına rağmen, bu iç gerginliklerin, Ankara'daki herhangi bir grubun *Misak-ı Milli* koşullarında fedakârlık yapmaya hazır olduğunu gösterecek herhangi bir belirti yoktu. Rumbold, 5 Ağustos'ta Curzon'a gönderdiği kapalı teilyazısında bu değerlendirmeyi yaparken, şunları da ekliyordu:

“Mustafa Kemal batarsa - (ki, bu da hesaplanması, ama ona güvenilmemesi gereken bir olanaktır) - onun yetkisine sahip çıkması muhtemel adaylar şunlardır: 1. Enverciler, 2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski önderleri, ve 3. Padişah ... Bizim görüşümüz açısından, arzu edilen tek gelişme, Padişahın, biraz da olsa, gerçek yetkiye yeniden sahip çıkmasıdır; ama Büyük Britanya'nın veya Bağlaşıkların desteğini kazanmazsa ve kendi halkına, kendisine güvenilirse, vasatı Türkün makul

⁴¹ FO 371/7863/E 4700: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 408, İstanbul, 1.5.1922.

bir barış için gerekli saydığı koşulları sağlayacağını; yani Yunanlıları hem Anadolu'dan ve hem de Doğu Trakya'dan çıkartacağını söylemezse, bunda başarı sağlama şansı pek azdır".⁴²

Rumbold'un, Türk Ulusal Ordusunun Yunan Ordusunu Anadolu'dan çıkaramayacağı yolundaki yanılgin demeçlerine karşın, Yunan Ordusu, 1922 yılı Ağustos sonları ve Eylül başlarında, Kemalistlerce ağır bir yenilgiye uğratılınca,⁴³ İngiltere Dışişleri Bakanlığı daimi Müsteşar yardımcısı Lancelot Oliphant'a gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

"... Daha sonra güçlüklerle karşılaşmış olsak dahi, başlangıçta Türklere büyük bir darbe indirilmiş olsaydı, burada (İstanbul'da), aralarında İngiliz toplumu da olmak üzere, birçok kişiler sevinç duyacaklardı. Başlangıçta Türkler bize meydan okurken, onlara büyük bir darbe indirilmiş olsaydı, onların teslim olma şansının yüzde elli oranında olacağına inanırım".

23 Ekim'de İngiliz Kralının sekreteri Lord Stamfordham'a gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

"Türkler, ancak tek bir şeyde iyidirler, o da savaşmaktır. O açıdan şimdi kaçındığımız belâ, ancak ertelenmiş belâdır, çünkü Türk, Avrupa'ya dönünce, iki veya üç yıl zarfında yeni bir Balkan savaşı başlatabilir. Batı Trakya'yı ele geçirmeye çalışmakla işe başlayacaktır".⁴⁴

4 Eylül'de Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında, Yunanlıların İngiliz hoşgörülüğüne hak iddiasında bulduklarını kabul ediyor, ama, onlar büsbütün yıkılmışsa, İngilizlerin, onlara karşı olan sempatilerinde, İngiliz yönetiminin Yakın Doğu'daki uzlaşma konusundaki durumunun tehlikeye düştüğünü göremeyecek kadar kör olmamaları gerektiğine inandığını vurguluyordu. O sırada kaçınılmaz görünen, Anadolu'nun Yunan ordusunca ivediyle boşaltılması bile İngilizlerin İstanbul ve Mezopotamya (Irak)'daki durumlarını tehlikeye düşürüyordu. Yunanlılar, Anadolu'yu boşalttıkları

⁴² FO 371/7869/E 7790: Rumbold'dan Curzon'a gizli telyazısı no. 335, İstanbul, 5.8.1922.

⁴³ Sonyel II, s. 265 vd.

⁴⁴ Gilbert, s. 275.

gibi, Doğu Trakya'dan da çekilirlerse, İngilizlerin, Boğazlarla ilgili politikaları da başarısızlığa uğrayacaktı. Olaylar o kadar sür'atle geliyordu ki, Rumbold, İngiliz yönetiminin, İngilizlerle Kemalistler arasında geniş kapsamlı bir denge kurmaları konusunu ivediyle incelemeleri gerektiğine inanıyor, şöyle diyordu:

“Yunanlıların çöküşü, Majeste Kral yönetimini, Fransızlarca desteklenen Kemalistlere büsbütün teslim olmak veya tek yanlı olarak özgür davranışa geçmek gibi iki şıkla karşı karşıya bırakmıştır. Bu denli bir davranış olanağını gözönünde tutarak Gelibolu yarım adasının işgal edilmesi gerektiği görüşümdedir”.⁴⁵

Çanakkale bunalımından ve Mudanya Bırakışması'nın⁴⁶ imzalanmasından sonra, 14 Ekim'de Lord Curzon'a gönderdiği özel ve gizli telyazısında, onu, barış imzalanmadan, Boğazlar ve İstanbul'daki (İngiliz) kara, deniz ve hava güçlerinin sayısında indirme yapılmasını önlemeye çağırıyor; İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington'la deniz gücü komutanı amiralin bu konuda kendisiyle aynı görüşte olduklarını iddia ediyordu. Rumbold'a bakılacak olursa, Türkleri Mudanya'da akılcıca davranmaya zorlayan etkinin İngilizlerin güç gösterisi ve bu gücü son kertede kullanmaya anık oldukları inancının olduğuna değinerek şöyle diyordu:

“Türk güvencelerine hiç güvenilemez; aynı zamanda, konferansta Türk taleplerine karşı direnmede Bağlaşıklarımızın kesin desteğine güvenimiz yoktur. Türkler, Fransa ile İtalya'nın kendilerini her konuda destekleyeceklerini biliyorlar ve konferansta bundan azami biçimde yararlanacaklardır. Trakya'ya ayak bastıkları için ve Yunan ordusunun, kendilerine saldırmayacak kadar uzaklaşmış bulunması, durumlarını Mudanya'dakinden daha güçlü yapacaktır. Konferansta başlıca kozumuzu, İngiliz işgal gücünün varlığı oluşturacaktır”.⁴⁷

İki hafta sonra, Ankara'da İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanı atandığını ve onun, büyük bir ihtimalle, Lozan Konferansı'na gidecek olan Türk ku-

⁴⁵ FO 371/7885/E 8873: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 378, oldukça ivedi, İstanbul, 4.9.1922.

⁴⁶ Sonyel II, s. 269 vd.

⁴⁷ FO 371/7903/E 11094: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 564, özel ve gizli, İstanbul, 14.10.1922.

rulunun başkanı olacağını öğrenen Rumbold, bu haberi “pek güven verici” bulmuyor; 28 Ekim’de Curzon’a gönderdiği kapalı telyazısında, İsmet Paşa’nın konferansta “süngüleyici (*sabreing*) davranışlarda bulunacağını” öne sürüyor, şöyle diyordu:

“Mudanya’da, İsmet Paşa, son güne dek inatçı bir tutum izlemiş ve ancak Ankara’dan alınan yönerge üzerine kimi ödünler vermişti. Konferansa giderse, Hoffman’ın Brest Litovsk’ta oynamış olduğu rolü oynamaya yeltenebilir. Onun ağır surette sağır olması da görüşmelerdeki güçlükleri artırabilir”.⁴⁸

13 Kasım’da Lord Stamfordham’a gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

“Kafası şişmiş bir Türk, kendisiyle iş yapılamayacak kadar korkunç bir kişidir; burada, Kemalist rejimi altında kalmayı dilemiyorum. Meslektaşlarımla birlikte, ben, barış imzalandıktan sonra, hükümetlerimizin bizi buradan kaldırmalarının akıllıca bir davranış olacağı görüşünde birleşiyoruz”.

Rumbold, Türk ulusal savını hiç çekinmeden destekleyen İngiliz basınına çok içerliyor, özellikle *Morning Post* ve *Daily Mail* gazetelerini sert biçimde eleştiriyordu.⁴⁹

Onun, Lord Curzon’dan sonra ikinci İngiliz delegesi olarak⁵⁰ katıldığı Lozan Konferansı, 1923 yılı Ocak ayında kesintiye doğru giderken, azınlıklar alt komisyonunda 6 Ocak günü bir konuşma yapan Rumbold, bir Ermeni “ulusal yurdu” kurulmasını öneriyor ve Süryanilerin yurtlarına dönmelerini kolaylaştırmak için Türkiye’nin yardımına başvuruyordu.⁵¹ Bunun üzerine, Türk delegesi Dr. Rıza Nur, Fransız delegesinden önce söz almak isteyince bir gürültü kopuyor; Türk delegesi, bu konuların görüşülmesine karşı çıkarak ivediyle salondan ayrılıyordu. Komisyon başkanı, onu İsmet Paşa’ya şikâyet edince, Türk başdelegesi, bu olayın bir “anlaşmazlık ürünü olduğu” görüşünü öne sürüyordu.⁵²

⁴⁸ FO 371/7907/E 11757: Rumbold’dan Curzon’a kapalı telyazısı no. 631, İstanbul, 28.10.1922.

⁴⁹ Gilbert, s. 277-8.

⁵⁰ FO 371/7967/E 14346: Lozan’a gönderilen İngiliz kurulunun listesi.

⁵¹ FO 371/9058/E 467: Rumbold’un 6.1.1923’te yaptığı konuşma.

⁵² FO 371/9059/E 598: Dışişleri Bakanlığından Nevile Henderson’a kapalı telyazısı no. 68, Londra, 11.1.1923.

Görüşmeler sırasında herhangi bir güçlük çıkınca, Rumbold, doğrudan doğruya İsmet Paşa'yla görüşmek usulüne başvuruyordu. 11 Ocak'ta Lord Stamfordham'a gönderdiği yazıda, "Türkler, özellikle Patrikhanenin İstanbul'da bırakılması konusunda sabır ve iyi niyetimizi epeyi gerdiler" diyordu. Ona göre, İsmet Paşa müşkülpesent birisi değildi, ama ikinci Türk delegesi Dr. Rıza Nur, Rumbold'un iddiasınca, "bir efendi gibi davranmıyor ve kolayca sinirleniyordu".⁵³

16 Ocak'ta, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson'a gönderdiği yazıda, yakında vuku bulacak olan "büyük bir hakaretten" söz ediyordu. Rumbold'un anlattığına göre, İngiliz kurulu, Türklerle birlikte yemek yemeğe çağırılmıştı. Daha önce Rumbold, Curzon'a, kendisi İstanbul'da iken hiçbir Türkü evine davet etmediğini söylemişti. Ama Fransızlar, İngilizlere çelme atarak, aynı otelde birlikte kaldıkları Türkleri yemeğe çağırmaya başlamışlardı. Onları İtalyanlar izlemişti; bunun üzerine, Lord Curzon da Türkleri "büyük bir yemeğe" çağırarak zorunda kalmıştı; ama bunu yaparken Rumbold'a danışmamıştı; dolayısıyla, Türklerle bir arada yemek almak zorunda kalan Rumbold "oldukça kaygılanıyordu". Henderson'a gönderdiği mektupta şöyle der:

"Böylece, barış yapmaya çalıştığımız ve görüşmelerimizin yarıda kesilmesi olanağı olan kişilerle misafirsevenlik alış verişinde bulunmak gibi gülünç bir manzarayla karşı karşıya kalıyoruz. Eşimin, Dr. Rıza Nur gibi bir adam tarafından yemeğe götürülmesi ihtimalini hiç de hoş bulmuyorum. Oldukça tiksindiricidir".

Henderson, ona 23 Ocak'ta, "bu büyük tahkire karşın, yemeğin iyi olmasını ümit ederim" yanıtını veriyordu.⁵⁴

Lozan Konferansı kesintiye uğradıktan ve İsmet Paşa Ankara'ya döndükten sonra, Rumbold, 30 Ocak'ta Henderson'a gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

"Hayatım boyunca bu kadar domuz-kafalı (inatçı), ahmak ve can sıkıcı kişilere asla raslamadım... Kendi görüşümüzce, İstanbul'u Türk baskısı altında bırakmak, siyasi bir felâket olacaktır. Tehditlere boyun eğilmemelidir. İngiliz askerleri ko-

⁵³ Gilbert, s. 282.

⁵⁴ A.g.e.

runmalı, İngiltere'nin durumu güvence altına alınmalıdır. Biraz enerji gösterilmesini iyi karşılayacağız”.

Öteyandan, Henderson, ciddi biçimde bir güç gösterisi yapılmasını öneriyor, 30 Ocak'ta Rumbold'a gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

“Barışı sağlamak için en ivedi yol, Türklere, gerçekten savaşmaya anık olduğumuzu göstermektir. İddia ve aklı selimin onlar için bir anlamı yoktur, ama ne kadar çekingen olursa olsun, İngiltere'nin onlara karşı yeniden savaşacağına emin olmaları, onları, anlaşmayı imzalamaya inandıracaktır”.⁵⁵

Rumbold İstanbul'dan nefret ediyor; 13 Şubat 1923'de kızı Constantia'ya İngiltere'den gönderdiği mektupta şöyle diyordu:

“İstanbul'a dönmek pek can sıkıcı olacaktır, ama elden birşey gelmiyor. Bu kez uzun süre uzakta kalmayacağımızı ümit etmeliyiz, çünkü bu sefil Türkler, gelecek birkaç hafta içinde barış mı savaş mı istedikleri konusunda karar almalıdırlar”.⁵⁶

27 Şubat'ta Lord Newton'a şu yazıyı gönderiyordu:

“Ankara fanatikleri ve vahşilerinin ne yapacaklarını söylemek olanaksızdır. Kendilerine harika bir anlaşma önerilmiştir; akıllı olsalar onu derhal kabul ederler; ama Türk, olağanüstü bir budaladır ve çoğu kez, ekmeğinin hangi yanına tereyağı sürülmüş olduğunu görmeyecek kadar zavallı görünür...”⁵⁷

Rumbold, yine 27 Şubat'ta Sir Reginald Wingate'e gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

“Gerçekten bir devlet adamı olan Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'ni ılımlı davranmaya etkileyecek ve Lozan görüşmelerine yeniden başlanacaktır. Ama Türk, sorunların görüşülmesini uzatmak sanatının piridir; dolayısıyla, son uzlaşmayı sağlayana dek (eğer böyle bir uzlaşma sağlayabilirsek), aradan birçok haftalar, hatta iki ay geçebilir”.⁵⁸

⁵⁵ A.g.e.

⁵⁶ A.g.e., s. 284.

⁵⁷ A.g.e.

⁵⁸ A.g.e., p. 285.

Kemalistler, konferansın yeniden başlaması konusunu Büyük Millet Meclisi'nde görüşürken, Rumbold, 5 Mart'ta Lancelot Oliphant'a şu yazıyı gönderiyordu:

“Yeniden başlayacak olan görüşmeler sonunda antlaşmanın imzalanmasını sağlamak, tüm ilgililerin üzerine düşen kesin bir yükümlülüktür görüşümdedir. Hiç kimse, ikinci bir başarısızlığın pahasını ödeyemez... Ankara'daki tüm cahil şarlatanlar, paralarının değerini alıyorlar. Düşünecek olursanız, yedi milyona yaklaşık küçük bir ulusun tüm dünyayı kaygı içinde bırakması gülünç görünür. Buradaki (Türkiye'deki) asker ve denizciler bıkmış usanmışlardır; onların tek dileği, buradan ayrılmaktır”.⁵⁹

Türkler kendi mukabil önerilerini sunduktan ve görüşmelere yeniden başlanmasını kabullendikten sonra, Rumbold, 13 Mart'ta Lord Stamfordham'a İstanbul'dan gönderdiği yazıda, Türkleri, mukabil önerilerini ivediyle sunmuş oldukları için övüyor; onların çabukluğu ve iş-adamı gibi davranışlarını olumlu olarak yorumluyordu. İngiliz Yüksek Komiseri, bundan böyle bir “savaş tehlikesi” olacağını tahmin etmiyor; Türk barış antlaşmasının bir ay kadar sürecek görüşmeler sonunda imzalanacağına inanıyordu. Aynı gün Curzon'a gönderdiği yazıda, Mustafa Kemal'in, barışa gereksinme olduğu kararını verdiğini ve bu sağlanırsa, Türkiye'nin yeni-baştan onarımı projelerini uygulamaya başlayacağını bildiriyor, şöyle diyor-du:

“Barış sağlanırsa, bunu, Kemalistlerle Kemalist aleyhtarları arasında şiddetli bir iç mücadele izleyecektir; her iki yan, duruma egemen olmak için çalışmaya başlamıştır... Bu mücadeleler... oldukça kibirli Türkiye'yi zayıflatmaya yönelecektir. Barış sağlanınca, Türkiye ile Bolşeviklerin arası açılacağı için, iç mücadeleyi hangi grup kazanırsa kazansın, Bağlaşık Güçlere saygıyla işlem yapmak yolunu, eskiye oranla biraz daha yeğ tutacaktır. Türkiye'de egemen olacak grubun, uzun süre, bize karşı dostça davranacağını sanmıyorum; ama bize saygıyla işlem yapılacaktır”.⁶⁰

⁵⁹ FO 371/9069/E 2630: Rumbold'dan Lancelot Oliphant'a özel yazı, İstanbul, 5.3.1923.

⁶⁰ FO 371/9071/E 2920: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 160, İstanbul, 13.3.1923.

Rumbold, İstanbul'daki son ayını, 28 Mart'ta kızına da yazdığı gibi, "birbirini izleyen yemeklerde dostlarına vedayla" geçiyor; "meslektaşlarının" birçoğunun, İstanbul'daki Kemalist temsilcisine karşı uyguladıkları tutumdan ürktüğünü kaydediyor; 26 Mart'ta Lancelot Oliphant'a gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

"Kimi yabancı temsilcilerin Adnan'a yaltaklanmalarını görmek mide bulandırıyor. Geçen gün, yağlı ve büsbütün güvenilmez bir kişi olan İsveç orta-elçisi (Gustav Oscar Walenberg), Adnan'ın onuruna bir yemek verdi. Eski dostumuz (Amerika Yüksek Komiseri Mark) Bristol da bu yemekte hazır bulundu ve yemek salonuna Adnan'dan sonra alındı. Buna karşın, Adnan'ın çizmelerini yalamada ev sahibiyile yarışmaktan kendini alamadı. Bu denli dalkavukluk, hele Amiral Bristol'ca yapılırsa, Türkler için oldukça kötüdür".

2 Nisan'da yine Oliphant'a gönderdiği başka bir yazıda şöyle diyordu:

"Amerikalılar midemi bulandırıyor. Yüzünüze karşı büyük sözler söyler ve size yardımcı olacakları görünümünü verirler; ama arkanızdan size muhalefet ederler. Konferansta azınlıklar ve Ermeni ulusal yurdu konularında kimi öneriler öne sürerek bunları bize kabullendirmeye çalıştılar. Bu önerileri bizzat kendileri öne sürerek bunlarda direnip direnmiyeceklerini onlara sorduğum zaman, olumsuz yanıt verdiler; dolayısıyla, onların aleti olmaya karşı çıktım".⁶¹

Konferans yeniden başlamak üzereyken, Rumbold, 16 Nisan'da Curzon'a gönderdiği yazıda, Türklerin, mukabil önerilerinin tümünü sağlamak ümidiyle konferansa gideceklerini ve bu önerilerin onların son sözü olduğunu birkaç "iyi kaynaktan" öğrenmiş bulunduğunu bildiriyor, şöyle diyordu:

"Pazarda kullanılan usulleri anlayan birisi, 'son söz' deyimine ne denli değer vermeyi bilir. Kötü Rıza Nur, konferansın birinci dönemine katılan aynı uzmanlardan oluşacak olan Türk delegasyonunda yine yer alıyor. Buna, konferans başlarında, tutumu hakkında aleyhinde şikâyetle bulunulan Zekâi Bey de

⁶¹ Gilbert, s. 287.

katılacaktır. Türklerin bu iki kişiyi delegasyonlarına yine almaları yazık oldu".⁶²

İngiliz kuruluna başkanlık etmesi kendisinden Lord Curzon'ce rica edilen Rumbold, iki hafta önce, İngiltere Dışişleri Bakanlığı daimi Müsteşarı Sir Eyre Crowe'a şunu yazıyordu: "İsmet'le ve Ankara'nın vahşi adamlarıyla birlikte (Lozan'a) yolculuk yapmak niyetinde değilim". 19 Nisan'da Lozan'a hareket etmeden üç gün önce, Tahran'daki İngiliz orta-elçisi Sir Percy Loraine'e şunları yazıyordu:

"Bu kez barışı sağlamaya çalışmalıyız, ama Ulusalçı Türklerle iş yapmak güçtür. Türk delegasyonu, efendi olmayan ve eski tip Türkün kibarlığından yoksun bulunan vahşi ormancılardan (kaba kişilerden) oluşmaktadır".

Kemalistlerin kendi kendilerine olan güveni de Rumbold'u çileden çıkarıyor; "Kendini büyük gören Doğu'lu, hoş gitmeyen bir hayvandır" diyor-du.⁶³

Konferansın ikinci döneminin başlaması üzerine, Rumbold, 23 Nisan'da Curzon'a gönderdiği telyazısında, İsmet Paşa'nın tutumunu anlatıyor; bunun, Fransız delegesi General Pelle'ce de doğrulandığını bildiriyordu. Rumbold'a göre, İsmet Paşa, Ankara'ya ikinci kez eli boş olarak dönmeyi dilemediğinden, barışı sağlamaya kararlıydı; dolayısıyla, devamlı surette "düşüncelere dalıyordu".⁶⁴ İki gün sonra aynı görüşleri Hender-son'a yineleyen Rumbold, şunları ekliyordu: "İsmet, barışı - hem de en erken vakitte - sağlamak kaygısı içindedir". 5 Mayıs'ta Lord Stamfordham'a gönderdiği yazıda Rumbold şöyle diyordu: "İsmet'in bu kaygısı, başarımız için en iyi güvencedir".⁶⁵

Rumbold'un konferanstaki görevi pek kolay oluyordu, çünkü İngiliz İstihbarat Servisi, İsmet Paşa'ya Ankara'dan gönderilen yönergeleri ele geçirmeyi başarmıştı. Dolayısıyla, Rumbold, Türk kurulunun hangi noktada görüşmeleri kesmesi için almış olduğu talimatı önceden biliyordu. 18 Temmuz'da konferans sona erince, Lancelot Oliphant'a şunları yazıyordu: "Psikolojik anlarda, gizli kaynaklardan sağlamış olduğumuz bilgi, bizim

⁶² FO 371/9074/E 4092: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 226, İstanbul, 16.4.1923.

⁶³ Gilbert, s. 288-9.

⁶⁴ FO 371/9075/E 4148: Rumbold'dan Curzon'a telyazısı no. 5, Lozan, 23.4.1923.

⁶⁵ Gilbert, s. 289.

için pek değerli olmuş ve bizi, briç oynayan ve muhasımının elindeki kartları bilen bir adamın durumuna koymuştur".⁶⁶

Konferansın sonuna doğru, yabancılara ilişkin yasal güvenceler konusu bir sorun biçimine geliyordu. Rumbold, 29 Mayıs'ta Henderson'a gönderdiği yazıda şöyle der:

"İsmet, bu sabah çok can sıkıcı ve yorucu olmuştur. Korkunç bir öksürüğe tutulmuştur. Onun sınırlı zekâsına sağırılığı da eklenirse, ona meram anlatmaya çalışmak, insan gücü dışında gayret ister... Kendi tiplerine uyan Türkler, Cumartesi günü kabullendikleri koşulları dün inkâra kalkıştılar. Bazı vakitler oluyor ki, tüm Türk delegasyonunu göle atarak işlerini bitirmeyi dilerim".⁶⁷

5 Haziran'da Henderson'a şöyle yazıyordu: "Geçen Cumartesi günü Türklerle yapılan özel bir toplantıda, uzun bir süreden beri onlara söylemeye niyetlendiğim kimi gerçekleri açıklayarak sınırlarımı yatıştırdım ve rahat ettim. Onlara, çoğu kez, uyguladıkları usullerin pazar (çarşı) usulleri olduğunu söyledim".

Buna karşın, Rumbold, İsmet Paşa'nın karşılaştığı güçlükleri anladığını iddia ediyor; 5 Haziran'da General Harington'a gönderdiği yazıda şöyle diyor:

"O (İsmet Paşa), çekişle örs arasındadır. Ankara'daki cahil kalabalığa hizmet etmeye çalışmak korkunç olmalıdır. İsmet, oldukça ılımlı Türkler arasından seçilmiş olmasına karşın, yine de oyun oynamaya çalışır ve ona kızmamak oldukça güç olur".

Rumbold, özel toplantılardan birinde, İsmet Paşa'ya, "(Ankara) yönetiminin onu (İsmet Paşa'yı) avlamaya çalıştığını" İngilizlerin bildiğini söylüyor ve Ankara'daki katlara "sus olmalarını" söylemesini öneriyordu. Yine Rumbold, 12 Haziran'da Henderson'a şunları yazıyordu: "Başka bir toplantıda, Türkleri epeyi kaygılandırdıktan sonra, İsmet Paşa'nın elinin terlediğini gördüm. Olaylar ne denli bir seyir izlerse izlesin, tüm Türk kurulu, ilmiikten (asılmaktan) korkuyor. Gerçek habisler Ankara'dadır".⁶⁸

⁶⁶ Gilbert, s. 290.

⁶⁷ Gilbert, s. 291.

⁶⁸ A.g.e.

Bu arada, Bağlaşıklara savaştan önce Osmanlı İmparatorluğu'nda verilmiş olan, ama onaylanmamış bulunan, ayrıcalık hakları (imtiyazlar), barışın imzalanmasına son engeli oluşturuyordu. Bu konuda Amerikalılardan da yardım gören Türk delegasyonu, bu imtiyazlarla ilgili ikinci maddenin antlaşma tasarısından çıkarılmasını talep ediyor; buna karşılık, ilgili-ler arasında bu konuda Ankara'da yapılmakta olan özel görüşmelerin tatmin edici bir aşamaya girdiğine dair Türklerce verilecek güvencenin kabulü için Bağlaşıklara baskı yapıyordu. Ancak, Türk yönetimince Amerikalılara verilmiş olan Chester imtiyazıyla çelişen bu imtiyazlar konusunda konferansın yeniden kesintiye uğramasına ramak kalıyordu; ama Bağlaşıklar, 17 Temmuz'da ödün veriyor ve Amerika'nın "açık kapı" siyasetine teslim oluyorlardı.

İsmet Paşa, Chester imtiyazıyla çelişen (İngiliz sermayeli) Türk Petrol Firması'nı tanımaya karşı çıkıyordu. Rumbold'un anlattığına göre, "yorgun düşen, inatla davranan ve bu konuda kendisine verilen yönergelerden çok çekinen" İsmet Paşa sonuna dek direniyordu. Esasen kendisine Mustafa Kemal tarafından gönderilen bir telyazısında, "Bağlaşıklar son Türk önerilerini kabullenmezse, konferansı keserek, Türk kuruluyla birlikte Ankara'ya dönmesi; Türk ulusunun, sorunu silâh gücüyle bir çözüme bağlamak gücünde olduğu; ordunun hazır ve hattâ sabırsız olduğu; Türk halkının büsbütün bıkip usandığı ve daha çok bekleyemeceği" bildirilmişti.⁶⁹ Bu Türk tutumunu önceden öğrenmiş bulunan Rumbold, bir uzlaşma sağlamak için Türk Petrol Firması ile ilgili hükmü antlaşmadan çıkarmak kararını alıyor; bu davranışıyla Lord Curzon'u hiç de memnun etmiyor; Lancelot Oliphant ise, onun bu davranışını "Türk generaline acıklı biçimde teslim olma" diye nitelendiriyordu.⁷⁰

Görüşmeler sona doğru yaklaşırken, Rumbold, 10 Temmuz'da Henderson'a şunları yazıyordu:

"Antlaşmanın şanlı (saygın) bir belge olduğunu hiçbirimiz iddia etmiyoruz. Hiç de öyle değildir; ama, samansız kerpiç yapmak zorunda kaldığımız için, en iyisi olarak ancak bunu yapabildik".

⁶⁹ Sonyel II, s. 355.

⁷⁰ *Confidential Print* (CP) (Gizli Belgeler), No. 110: Curzon'dan Rumbold'a telyazısı, Dışişleri Bakanlığı, Londra, 18.7.1923; D.G. Osborne ve Lancelot Oliphant'ın 18.7.1923 tarihli derkenarları: FO 371/9087/E 7399.

23 Temmuz'da dostu ve Taşıt Bakanı John Lawrence Baird'a, öfkeden kudurmuşçasına şunları yazıyordu: "Çanakkale bunalımı günlerinde Türklere saldırarak Ankara'yı ve şarlatanlarını bombalamalydık".⁷¹

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Rumbold Londra'ya dönüyor; İngiltere Başbakanı Stanley Baldwin, ona 25 Temmuz'da şu yazıyı gönderiyordu:

"Yalnız Başbakan olarak değil, aynı zamanda, Hawtrey okuluna devam eden eski bir okul dostu olarak, size bir satırla, yurdunuza hoş geldiniz demeyi; güç ve olanaksız durumda göstermiş olduğunuz sonsuz sabır ve büyük yetenekten ötürü size içten takdirlerimi beyan etmeyi diledim".

Lord Curzon bile alınan sonuçla yatışıyor, Rumbold'a aynı gün gönderdiği yazıda, "Sabır, iyi mizaç, sebat ve yeteneğinizle gerçekten hepimizin şükran duygularını kazandınız" diyordu.⁷²

Buna karşın, Lozan'ın getirdiği saygınlık, Sir Horace Rumbold'a değil, uygulamış olduğu sabırlı diplomasiyle İsmet Paşa'ya ve Türk Ulusal Akımı'nın yaratıcısı ve başarılı önderi Mustafa Kemal'e aittir. Lozan Antlaşması, Ulusalçı Türkiye'nin en yüce diplomatik zaferi olmuştur.⁷³

⁷¹ Gilbert, s. 297.

⁷² Gilbert, s. 298.

⁷³ Edward Reginald Vere-Hodge: *Turkish Foreign Policy, 1918-48* (Türk Dış Politikası, 1918-48), Ambilly-Annemasse 1950, s. 46; Henry H. Cumming: *Franco-British rivalry, in the post-war Near East* (Savaş sonrası döneminde Yakın Doğu'da Fransız-İngiliz rekabeti), Londra, 1938, s. 186; *Le Temps*, 18.7.1923; *The Times*, 28.7.1923.